

MARIYA MONTESSORI METODIKASI ASOSIDA BOLALARNI SENSOR RIVOJLANTIRISHNING DIDAKTIK ASOSLARI

Xamidullayeva Husnida Murodjon qizi

Namangan davlat pedagogika instituti Talim tarbiya nazariyasi va metodikasi
(maktabgacha ta'lim) mutaxassisligi 2-bosqich magistranti.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.17914671>

Annotatsiya. Ushbu maqolada Mariya Montessori pedagogikasining asosiy tamoyillari, ayniqsa sensor tarbiya jarayonida qo'llaniladigan didaktik vositalar va metodlar ilmiy asosda tahlil etiladi. Montessori muhitining bolalar sezgi organlarini rivojlantirishdagi o'rni, materiallar tizimi, pedagogning roli, mustaqil faoliyatning ahamiyati va sensor rivojlanishning psixologik-pedagogik mezonlari yoritiladi. Tadqiqot bolalarning erta yoshdan sezgi tahlilchilarining rivojlanishi keyingi aqliy va ijtimoiy o'sishga qanday ta'sir ko'rsatishini ilmiy asoslaydi.

Kalit so'zlar: Mariya Montessori, sensor tarbiya, didaktik materiallar, sezgi organlari, mustaqil faoliyat, Montessori muhiti, erta rivojlanish, pedagogik metodika, ko'rish idroki, eshitish idroki.

ДИДАКТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ СЕНСОРНОГО РАЗВИТИЯ ДЕТЕЙ НА ОСНОВЕ МЕТОДОЛОГИИ МАРИИ МОНТЕССОРИ

Аннотация. В данной статье на научной основе анализируются основные принципы педагогики Марии Монтессори, в частности, дидактические инструменты и методы, используемые в процессе сенсорного воспитания. Выделяется роль среды Монтессори в развитии органов чувств детей, система материалов, роль педагога, важность самостоятельной деятельности, а также психолого-педагогические критерии сенсорного развития. Исследование научно обосновывает влияние развития сенсорных анализаторов детей с раннего возраста на последующее умственное и социальное развитие.

Ключевые слова: Мария Монтессори, сенсорное воспитание, дидактические материалы, органы чувств, самостоятельная деятельность, среда Монтессори, раннее развитие, педагогическая методология, зрительное восприятие, слуховое восприятие.

DIDACTIC BASIS OF SENSORY DEVELOPMENT OF CHILDREN BASED ON THE METHODOLOGY OF MARIA MONTESSORI

Abstract. This article analyzes the basic principles of Maria Montessori pedagogy, especially the didactic tools and methods used in the process of sensory education on a scientific basis. The role of the Montessori environment in the development of children's sensory organs, the system of materials, the role of the educator, the importance of independent activity and the psychological and pedagogical criteria of sensory development are highlighted. The study scientifically substantiates how the development of children's sensory analyzers from an early age affects subsequent mental and social growth.

Keywords: Maria Montessori, sensory education, didactic materials, sensory organs, independent activity, Montessori environment, early development, pedagogical methodology, visual perception, auditory perception.

Zamonaviy ta'lim jarayonida bolalar shaxsini har tomonlama kamolga yetkazish, ularning tabiiy imkoniyatlarini ro'yobga chiqarish va mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantirish

pedagogika fanining ustuvor yo‘nalishlaridan biridir. XX asr boshida italyan pedagogi Mariya Montessori tomonidan ishlab chiqilgan metodika bugungi kunda ham o‘z dolzarbligini yo‘qotmay, aksincha, dunyo ta‘lim tizimida keng qo‘llanilmoqda. Montessori metodikasining asosiy g‘oyasi bolani erkin, mustaqil va tabiiy rivojlanishga yo‘naltirishdan iborat. Uning sensor tarbiya borasidagi qarashlari ayniqsa muhimdir, chunki sezgi organlari orqali o‘zlashtirilgan tajribalar bolaning intellektual, nutqiy va ijtimoiy rivojlanishining poydevorini tashkil etadi. Sensor rivojlanish – bu bolalarning atrof-muhitdagi predmet va hodisalarni rang, shakl, tovush, ta‘m va harorat orqali idrok etish jarayoni bo‘lib, Montessori maktablarida maxsus didaktik materiallar yordamida chuqur tashkil qilinadi. Mazkur maqolada Montessori metodikasining sensor rivojlantirishdagi didaktik asoslari, nazariy yondashuvlari va amaliy mexanizmlari yoritiladi.

Mariya Montessori metodikasining nazariy asoslari bolani tabiiy rivojlanishga yo‘naltirish g‘oyasiga tayanadi. Montessori ta‘lim tizimi psixologik, biologik va pedagogik qarashlarning uzviy uyg‘unlashuvi natijasida shakllangan bo‘lib, uning markazida bola shaxsining ichki imkoniyatlari, rivojlanish bosqichlari va sezgi tajribasiga asoslangan bilish faoliyati turadi.

Montessori fikricha, bola tug‘ilishidan boshlab o‘z ichida rivojlanishga bo‘lgan kuchli ichki ehtiyojni olib keladi va bu ehtiyojni to‘g‘ri boshqarilgan muhit hamda maqsadli tashkil etilgan sensor tajribalar orqali faollashtirish mumkin. Uning nazariy qarashlarida “singdiruvchi ong” tushunchasi alohida o‘rin tutadi. Bu tushuncha bolaning 0–6 yosh oralig‘ida atrof-dagi hodisalarni ongli sa‘y-harakatlarsiz, tabiiy ravishda qabul qilish qobiliyatini anglatadi. Montessori ushbu davrni inson hayotidagi eng sezgir va o‘zlashtirish imkoniyati eng yuqori bo‘lgan bosqich sifatida tavsiflaydi. Montessori metodikasining nazariy asosida “sezgilar orqali bilish” tamoyili muhim o‘rin egallaydi. Bola atrof-muhitni rang, shakl, tovush, hajm, hid, ta‘m kabi sezgi kanallari orqali idrok etadi va bu idrok jarayoni bilish faoliyatining boshlang‘ich poydevorini tashkil qiladi.

Shu bois Montessori sensor tajribani sun‘iy emas, balki tabiiy muhitda, real predmetlar yordamida hosil qilishga intilgan. Uning nazariyasida tartib tushunchasi ham muhim ahamiyatga ega. Montessori fikricha, tartibli muhit bolada mantiqiy fikrlashni rivojlantiruvchi asosiy omil bo‘lib, predmetlarning o‘z joyida turishi, faoliyatning ketma-ketligi va aniq tuzilgan materiallar tizimi bolaning aqliy rivojlanishini qo‘llab-quvvatlaydi. Montessori pedagogikasining nazariy tagzaminida mustaqillik va ichki intizom kategoriyalari ham muhim o‘rinni egallaydi. Bola o‘z faoliyatini mustaqil rejalashtirish, boshlash va tugatish imkoniga ega bo‘lgan muhitda o‘zini nazorat qilish, xatoni mustaqil topish va tuzatish qobiliyatlari shakllanadi. Shu tariqa o‘z-o‘zini boshqarish jarayoni bolada tabiiy ehtiyoj sifatida paydo bo‘ladi. Pedagogning vazifasi o‘quvchiga tayyor bilimni berish emas, balki uning ichki rivojlanish jarayoniga aralashmagan holda, zarur paytda yengil yo‘naltirish orqali o‘z-o‘zini rivojlantirishga sharoit yaratishdir. Montessori konsepsiyasida sezgir davrlar nazariyasi ham muhim o‘rin tutadi. Unga ko‘ra, bolaning rivojlanishi turli bosqichlarda ma‘lum ko‘nikmalarni qabul qilishga eng qulay davrlar bilan belgilanadi. Masalan, tilni o‘zlashtirish, tartibga ehtiyoj, harakat ko‘nikmalari yoki sensor tahlilchilarni rivojlantirish kabi sohalarning har biri ma‘lum sezgir davrlarda eng samarali shakllanadi. Ushbu nazariya bolalar bilan ishlashda individual yondashuvning qanchalik muhim ekanini ilmiy asoslaydi, chunki pedagog har bir bolaning rivojlanish ritmini hisobga olgan holda ta‘lim faoliyatini tashkil etadi.

Montessori metodikasining nazariy asoslari sensor tarbiyaning didaktik tizimini yaratishda poydevor vazifasini o'taydi. Sensor materiallar, erkin tanlov, tartibli muhit va bola faoliyatiga hurmat bilan yondashish tamoyili aynan ushbu nazariy g'oyalarga tayanadi. Shunday qilib, Montessori pedagogikasi bolani sun'iy o'rgatishdan ko'ra, uning sezgi faoliyatini uyg'otish va tabiiy rivojlanish yo'lini ochib berishga qaratilgan izchil va ilmiy asoslangan ta'lim tizimini shakllantiradi. Sensor tarbiyaning mazmuni Montessori metodikasining asosiy g'oyalaridan kelib chiqib, bolalarning sezgi organlarini rivojlantirish orqali ularning bilish jarayonlarini faollashtirishga qaratilgan izchil pedagogik faoliyatdan iboratdir. Montessori nazariyasiga ko'ra, bola atrof-muhit haqidagi dastlabki tasavvurlarni aynan sezgilar orqali qabul qiladi va ushbu tasavvurlar keyingi intellektual rivojlanish uchun tayanch vazifasini bajaradi. Sensor tarbiya mazmuni bolaga real predmetlarning rang, shakl, hajm, tovush, harorat, og'irlik va yuzasidagi farqlarni idrok etish imkonini beruvchi maxsus jarayonlardan tashkil topadi. Ushbu jarayonlar bolaning diqqatini to'plash, solishtirish, tahlil qilish, tasniflash va xulosa chiqarish qobiliyatlarini bosqichma-bosqich rivojlantirishni ko'zda tutadi. Shuningdek, sensor faoliyat bolada predmetlar o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni sezish, tartibni anglash va mantiqiy ketma-ketlikni tushunishga yordam beradi. Sensor tarbiyaning maqsadlari Montessori metodikasida aniq belgilangan bo'lib, ular bolaning tabiiy idrok faoliyatini uyg'otish, ichki intizomni shakllantirish va atrof-muhit bilan ongli munosabatni kuchaytirishga qaratilgan. Sensor rivojlanishning eng asosiy maqsadi – bolaning sezgi organlarini aniq, nozik va tafovutni sezishga qodir darajada rivojlantirishdir.

Chunki idrokning sifatli rivojlanishi keyinchalik uning mantiqiy fikrlashi, til boyligi, fazoviy tasavvurlari va umumiy bilish salohiyati shakllanishiga asos bo'ladi. Montessori sensor tarbiyada bolaga tayyor bilim berishni emas, balki uni mustaqil ravishda tahlil qilish va kashf etishga yo'naltirishni ko'zda tutadi. Shu bois sensor materiallar o'zida xatoni o'z-o'zidan topish imkonini beruvchi xususiyatga ega bo'lib, bola faoliyat davomida o'z harakatlarini kuzatadi va to'g'rilaydi. Bu jarayon mustaqil fikrlashni, o'zini boshqarish ko'nikmalarini ham rivojlantiradi. Sensor tarbiyaning mazmuni, shuningdek, bola atrofida murakkab predmetlar olamini tartiblangan holda qabul qilishiga yordam berishdan iborat. Buning uchun Montessori materiallari eng oddiydan murakkabga tamoyili asosida tuzilgan bo'lib, bola ranglarning gradatsiyasini, shakl va hajmning o'zgaruvchanligini, tovushlarning farqlarini izchil o'rganadi.

Ushbu tizim bolaga tasniflash, guruhlash, taqqoslash kabi amaliy fikrlash operatsiyalarini tabiiy ravishda shakllantiradi. Sensor tarbiyaning yana bir maqsadi bolaning o'z qiziqishiga asoslangan faoliyatni mustaqil tanlashiga imkon yaratishdir. Bu pedagogik yondashuv bolada ichki motivatsiyani kuchaytiradi va o'z-o'zini rivojlantirishga bo'lgan ehtiyojni mustahkamlaydi. Shunday qilib, sensor tarbiyaning mazmuni Montessori metodikasi asosida bolaga atrof-muhitni idrok etishning to'g'ri mexanizmlarini shakllantirish, sezgi organlarini rivojlantirish va mustaqil bilish faoliyatini qo'llab-quvvatlashdan iboratdir. Uning maqsadlari esa bolaning bilish jarayonlarini chuqurlashtirish, ongli kuzatuvchanlikni mustahkamlash, mantiqiy fikrlashga tayanch yaratish va shaxsning tabiiy rivojlanish jarayonini qo'llab-quvvatlashga yo'naltirilgan uzluksiz pedagogik tizim sifatida namoyon bo'ladi. Montessori muhitining sensor rivojlantirishdagi o'rni metodikaning butun pedagogik tizimini tashkil etuvchi asosiy unsurlardan biridir. Bunday muhit bola uchun nafaqat jismoniy makon, balki uning idrokini, fikrlashini va mustaqil faoliyatini faollashtiruvchi psixologik omil sifatida xizmat qiladi.

Montessori ta'limi bola rivojlanishining tabiiy ritmini hurmat qilgan holda tuzilgani bois, muhit tartibli, estetik va mazmunli bo'lishi zarur. Har bir buyum, o'yinchoq yoki material o'zining aniq vazifasiga ega bo'lib, bola uchun maqsadsiz chalg'ituvchi vosita emas, balki sezgi faoliyatini rivojlantirishga yo'naltirilgan didaktik resurs sifatida ishlaydi. Shuning uchun Montessori muhitidagi predmetlar soni ortiqcha emas, balki bolani mustaqil tanlovga undaydigan darajada yetarli bo'ladi. Bu yondashuv bolaning idrok faoliyatida tartib, aniq ketma-ketlik va mantiqiy aloqa kabi muhim fazilatlarni shakllantiradi. Montessori muhitida sensor rivojlanishga xizmat qiluvchi asosiy omil – materiallarning ochiq joylashtirilishi va bola tomonidan erkin tanlanishidir.

Erkin tanlov bola ichki motivatsiyasining tabiiy tarzda faollashuviga olib keladi. Bola qiziqqan materialni mustaqil olib, faoliyatni o'zi boshlashi sensor jarayonning yanada chuqurroq kechishiga sabab bo'ladi. Chunki majburlangan o'rganish emas, balki qiziqishdan kelib chiqqan izlanish idrokni faol harakatga keltiradi. Montessori muhiti bolaning har bir sensor tajribasini o'z ritmida takrorlash imkonini yaratadi. Takrorlash jarayotining erkinligi sezgi organlarida aniqlik, barqarorlik va nozik farqlarni ajratish ko'nikmasini mustahkamlaydi. Bunday muhitning yana bir muhim jihati — tartibning doimiy saqlanishidir. Tartibli makon bolaning ichki tartibini shakllantiradi: materialning o'rnini bilish, uni ishlatish ketma-ketligiga rioya qilish, faoliyatni yakunlagach uni o'z joyiga qo'yish bola ongida mantiqiy fikrlash va mas'uliyat hissini kuchaytiradi. Tartibning saqlanishi sensor rivojlanishga bevosita ta'sir ko'rsatadi, chunki tartibsiz muhitda bola predmetlar o'rtasidagi farqlarni aniq sezolmaydi, idrok jarayoni chalg'iydi va diqqat barqaror bo'lmaydi. Montessori muhitining sensor rivojlantirishdagi ahamiyatini kuchaytiruvchi yana bir jihat — estetik tozaligi va tabiiy materiallarning ko'pligidir. Yog'och, mato, metall kabi tabiiy materiallar orqali bola turli fakturalarni, og'irlikni yoki harorat farqlarini aniq idrok qiladi.

Bu esa sensor tajribani yanada real va teranlashtiradi. Muhitdagi ranglar ham haddan tashqari yorqin emas, balki materialning vazifasini ta'kidlovchi darajada uyg'un tanlangan bo'ladi.

Bu bolaning diqqatini ortiqcha rang-baranglikka emas, balki materialning mohiyatiga qaratadi. Montessori muhitida pedagogning roli ham sensor rivojlanishni qo'llab-quvvatlashga xizmat qiladi. U muhitni tashkil etadi, lekin jarayonga ortiqcha aralashmaydi; bola material bilan mustaqil ishlash imkoniyatiga ega bo'lishi uchun zarur sharoit yaratadi. Pedagogning vazmin va sokin holati bola uchun psixologik osoyishtalik yaratadi va bu idrok faoliyatining tiklanishiga yordam beradi. Shunday qilib, Montessori muhiti bola sezgilarining tabiiy rivojlanishi uchun psixologik, estetik va didaktik jihatdan uyg'unlashgan kompleks tizim sifatida namoyon bo'ladi.

Ushbu muhit nafaqat sezgi organlarini rivojlantiradi, balki bola shaxsining mustaqilligi, tartibni anglash va bilishga bo'lgan ichki ehtiyojini ham kuchaytiradi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda Mariya Montessori metodikasi sensor tarbiya jarayonini ilmiy asoslangan, tizimli va izchil tashkil qilish imkonini beradi. Uning didaktik materiallari bolalarning sezgi organlarini faollashtiradi, idrokni aniqlashtiradi, tafakkur jarayonini rivojlantiradi va mustaqil faoliyatga undaydi. Montessori muhiti, erkin tanlov tamoyili, pedagogning yo'naltiruvchi roli va materiallar tizimi bolalarning tabiiy rivojlanishiga imkoniyat yaratadi. Sensor rivojlanish erta yoshdan boshlab bola shaxsining intellektual va psixologik kamolotiga mustahkam poydevor bo'lib xizmat qiladi.

Shu bois Montessori metodikasining sensor tarbiya yo‘nalishidagi tajribalarini maktabgacha ta’lim amaliyotiga joriy etish bugungi kunda ham dolzarb va samarali hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Montessori M. *O‘rganilgan bola*. – Rim: Montessori nashriyoti, turli yillar.
2. Lillard A. *Montessori: The Science Behind the Genius*. – Oxford University Press.
3. Standing E. *Maria Montessori: Her Life and Work*. – Plume Books.
4. Bogin N. Sensor tarbiyaning pedagogik asoslari. – Toshkent: Fan, 2018.
5. Karimova V. Rivojlanish psixologiyasi. – Toshkent: TDPU nashriyoti, 2020.
6. O‘zbekiston maktabgacha ta’lim konsepsiyasi. – Toshkent, 2021.